

A TUDOMÁNYOS TOVÁBBKÉPZÉS KÁDÁR-KORSZAKBELI TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉHEZ

Jelen tanulmány a magyar tudományos továbbképzés rendszerének pártállam-kori történetéhez kíván hozzájárulni.¹

A hagyományos „kisdoktori” fokozatot – több évszázados hagyomány folytatásaként – 1949 és 1993 között is az egyetemek adták, mégis a történelmi értelemben vett doktorátushoz képest két irányban is megváltozott a jelentése. Egyrészt a bölcsészképzésben történetileg két jól összemérhető (s részben átfedő) csoportra oszlott a tanári és doktori végzettségűek köre, 1949 után viszont a doktorálás már csak a bölcsészkar² végzetek kis hányadát jellemezte. Nemcsak a középiskolák tömegesedésével összhangban, ugyanis nemcsak a tanári végzettségűek és nemcsak a tanárnak elhelyezkedettek körében volt jellemző, hogy megemelkedett a bölcsészvégzettséggel igen, de doktorátussal nem rendelkezők aránya. Ez rangjában *emelte*, hiszen a teljes bölcsész népességhez képest ritkábbá tette a doktori címet. Másfelől – ezzel ellentétes hatásként – viszont a doktori cím értékét *csökkentette* – tehát megszerzését vélhetőleg könnyítette –, hogy az ötvenes évektől a kandidátúra vált a tudományos közösségbe való belépés „feltételévé” – nemcsak a bölcsész és természettudós, de a többi tudományág közegében is (Glatz 2002). Mindeközben persze hosszú időn át dolgozhattak kutatóintézetben olyan munkatársak, akiknek ilyen fokozatuk nem volt, csak „kisdoktorijuk” vagy az sem. Tudományáganként szakértői becsléssel lehetne valahogy megállapítani az idők során alkotott kisdoktori disszertációk tudományos értékét a szakma szemében, s a doktori disszertációk publikáltsága, idézettsége is jó mutató lenne – ez persze nem e tanulmány feladata. Jelzésértékű az is, hogy a doktori disszertációk listáját pl. a *Századok* 1970 után 1945-ig visszamenően közölte, s a 80-as évekig erről szisztematikusan hírt adott, majd ez a hagyomány megszakadt. A kandidátusi disszertációk vitája viszont egyenként több oldalas cikkeket érdemelt ki.³

1 A tanulmány a Microsoft Unlimited Potential és az OTKA K 77530 támogatásával folyó kutatásokra támaszkodik. www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/1989

2 A budapesti BTK akkor a természettudományi szakokat is tartalmazta.

A rendszerváltás után a kisdoktorikat – legalábbis közülük a summa cum laude minősítésűeket és viszonylag frisseket – át lehetett konvertálni PhD-vá. Fontos kutatás lenne, hogy az erről szóló megállapodások, alkuk pontosan hogyan történtek, s pontosan kiket, milyen kört érintett ez, illetve kiket zárt ki. A kisdoktorik fokozatos leértékelődése vélhetőleg a 2000-s években teljesedik ki, azóta a kandidátusok mellett már fiatal PhD-zottak is érdemben – s vélhetőleg nagyobb eséllyel – vesznek részt az egyetemi pozícióért folytatott versenyben, mint a kisdoktorok. A frissen PhD-zottak a 90-es években megjelentek már, de fiatalságuk s gyengébb kapcsolati tőkéjük miatt vélhetőleg még nem rontották érdemben a 60-80-as években kisdoktoráltak helyzetét. Tíz évvel később, minthogy a PhD-zottak a felsőoktatási karrierpálya második kvartilisébe kerültek, érdemben versenyezhettek a harmadik kvartilisbe eső kisdoktorokkal, különösen, mert a negyedik kvartilisből az oda tartozó kisdoktorok zöme kiesett – tekintettel arra, hogy a magasabb fokozattal nem rendelkezők, nem vezető oktatók hamarabb kényyszerültek nyugdíjba.⁴ A 2000-s évek makrostatisztikai adataiból az látszik, hogy nemcsak az alacsonyabb beosztású oktatók között, de a főiskolai docensek között is magas a kisdoktorok aránya.⁵

3 D. Szabó Mária: A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelemből elfogadott doktori disszertációk, 1945–1969. *Századok*, 1970 (104. évf.) 5-6:1297-1304. Doktori értekezések kivonatai. A budapesti királyi Pázmány Péter-tudományegyetem bölcsészeti karán az 1924/25-ik tanévben elfogadott és az 1919/20–1923/24. tanévekben elfogadott doktori értekezések jegyzéke. Összeáll. a dékán. Budapest, 1925. *Századok*, (59. évf.) 9-10:426-428; Papp János: A szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelemből elfogadott doktori disszertációk, 1945–1971. *Századok*, 1972. (106. évf.) 4-5:1272-1276; Menyhárt Lajos: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán elfogadott történelmi tárgyú doktori disszertációk jegyzéke, 1945–1970. *Századok*, 1973. (107. évf.) 3:815-817. Majd évenként: D. Szabó Mária: A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán az 1971–72. évben történelemből elfogadott doktori disszertációk. *Századok*, 1974. (108. évf.) 4:1028-1036).

4 Sajátos konverziós hatás – melyről megint csak történetek vannak, módszeres kutatás nincsen –, hogy voltak summa cum laude doktorátusok, melyek konvertálhatósága nehézkes vagy „lehetetlen” volt, különösen abban az esetben, ha a kisdoktori kiadó intézményben az adott tudományból nem akkreditáltak PhD iskolát. Vélhető, hogy számos karrierpálya emiatt fordult más, a tudomány-nyal, felsőoktatással akár derékszöveget bezáró irányba.

5 A mindennapi kommunikációban – a társadalom szimbolikus terében – a doktori cím használata nyilván a fentiek miatt is ellentmondásos. A tudományos fokozattal nem rendelkező „dr-ok” (orvosok, jogászok) szinte mindig és mindenütt használják a két korporáció évszázados hagyományaihoz kötődő címet, míg a más tudományágakban tudósok saját közegükben (pl. publikációkban) nem. A dr-i címet ők akkor használják, ha olyan helyzetbe kerülnek, ahol a doktorival rendelkezés nem természetes: ha belépnek a közoktatásba, kormányzati szférába, „szakértői” szférába, vagy ha magánemberként az elkülönülés fontossá válik: lakóközösségekben, betegként kórházban, telefonkönyvben stb. Hogy az egyes egyetemeken, főiskolákon belül a címhasználat hogyan alakul, fontos habituális jegy, mely az egyes intézmények megkülönböztetésére alkalmas – de egyéni élethelyzetek leírására is. Például, a budapesti bölcsészkar Pesti Barnabás utcai épületében a nyolcvanas évek elején egy szobában több (természetesen fokozattal rendelkező) egyetemi tanár és docens mellett egy tanársegéd is helyet kapott. Csak ő szerepeltette a névtábláján a „dr-i” címet, amit jogi kari diplomájával szerzett, s ottani kultúrájából hozta a nevét... A másik példa: az 1990-es években egy korábban önálló épülettel bíró kormányzati kutatóintézetet beköltöztettek egy olyan épületbe, ahol más, zömében szervezéssel foglalkozó háttérintézmények is „laktak”. Az intézet vezetője – aki korábban az bölcsész-mintákat követve egyáltalán nem támogatta a doktori cím használatát –, úgy intézkedett, hogy a korábbi épületből gondosan átmentett névtáblák helyett olyanokat kell gyártani, ahol a dr-i címek megjelennek. Hogy kívülálló számára is látsszék a különbség a kutatóintézet és a többi háttérintézet között. Harmadik példám: egy európai hírnévvel rendelkező, élete nagy részét emigrációban élő társadalomtudós és egy kiváló hazai újságíró pontosan azonos névvel kezdett publikálni. Amikor a 90-es évektől kezdve mindketten megjelentek a magyar folyóirat és könyvpiacra az utóbbi kolléga nem egy harmadik név felvételével hanem (jogászként) a „dr” szócska beiktatásával látta megoldhatónak a megkülönböztetést. Negyedik példám: egy orvostörténeti kongresszus szervezői joggal voltak büszkéek rá, hogy egy nemzetközi hírnév tudománytörténész professzort megnyertek a jórészt amatőrökből és félamatőrökből szerveződött kongresszus megnyitására. Minthogy azonban az utóbbiak gyakorló körorvosok, nyugdíjas belgyógyászok stb. voltak, a konferencia minden előadója doktor volt – csak az egyetlen híres tudós neve elé nem került a programban a két betű.

A kandidátusi fokozatot az 1949-ben alapított Tudományos Minősítő Bizottság (az MTA mellett működő testület) adta közel ötven éven át. A TMB funkciója nemcsak az volt, hogy az egyetemektől magához vonja a tudományos minősítést, és ideológiailag ellenőrizze azt, ahogy az 1993-as fordulatot egyértelműen helyeslő tábor vázolni szokta, hanem sok minden más is, mely funkciók elemzése kutatás keretében várat magára. Csak egy pár hipotetikus szempont: az államigazgatás nyílt képviselője a TMB-ben a társadalomtudományok esetében nyilvánvalóan a politikai és ideológiai korlátozás, illetve megrendelés okaként és magyarázataként ragadható meg, a természettudományok, a műszaki tudományok esetében azonban elképzelhető, hogy egy alapos kutatás mást is kimutatna. (A tervgazdaság koráról szóló elemzések rendre bizonyítják, hogy a gazdasági ágazati minisztériumok a rendszer erős szereplőinek – pl. a nagyvállalatoknak – akaratát mintegy közvetítették a kormányzat és a többi szféra felé. Ha ez itt is így van, akkor a nem pluralista társadalmi viszonyok között egyedül lehetséges „társadalmi megrendelő”, „társadalmi visszajelzés” szerepét is kereshetjük a TMB-ben. A TMB egyébként nemcsak elbírálta a kandidátusi disszertációkat, hanem a tanársegédi fizetéssel azonos nagyságrendű, hároméves ösztöndíjat is adott a jelölteknek, ekképpen a tudományos kiválasztás és kiválasztódás egyik – mind az egyetemektől, mind az akadémiai intézetektől elkülönült – intézményét jelentette. (Az elkülönülés mértéke maga is a kutatás tárgya lehetne tekintettel a személyi átfedésekre...). Az ott folyó viták dokumentumelemzése, az ezzel kapcsolatos visszaemlékezés-gyűjtés mellett nyilván elemezni lehetne, hogy a TMB jelentkezők közötti szelekciója az ideológiai, politikai, szakmapolitikai, tudománypolitikai, tervgazdasági stb. szempontok milyen arányát tükrözi. Kutatandó továbbá, hogy a megvalósult tudományos produkciók ill. későbbi életutak, külföldi sikerek alapján e kiválasztási mechanizmus sikerességét az egyes szempontokból milyenek tekinthetjük. Nemcsak a tudományos kiválasztás sikerességét lehet objektíválni, hanem például az ideológiaét és politikaiét is, amennyiben elemzés tárgya lehet, hogy a korábban a tudományos minősítés politikai kritériumrendszerén is megfelelőnek találtatott tudósok milyen nagy arányban bukkantak fel 1989 és 1994 között, egyfelől a liberális ill. jobboldali pártok holdudvarában másfelől az utódpart holdudvarában. A TMB a tudományos témák engedélyezése, a témavezetők kijelölése révén hasonló hatalommal rendelkezett,

mint később illetve a kortárs nyugaton a doktori iskolák vezetése – a rendszer jellegéből adódott, hogy ezt a tudományágak felett álló „nagy TMB” is jóváhagyta, illetve az esetek töredékében a szakbizottság álláspontjával szembeszegülve elutasította.⁶

Mindenesetre szociológiai tény, hogy az 1989 előtti négy évtizedben voltak tudósok, akiknek nem engedték meg, hogy kandidáljanak, és voltak olyanok, akik a rendszer elleni tiltakozásképpen eleve nem is léptek rá a minősítés ösvényére. Sokan közülük marginálisak maradtak – mint 1990 után kiderült – részben megérdemelten, részben méltatlanul, sokan egy informális – ill. épp az egyetemen kívüli világban, demokratikus ellenzékben, kutatóintézeteknél objektíválható – hierarchiában magasra kerültek, ami fokozta az egyetemi oktatás és a kutató intézetek világa közötti divergációt. (Már vannak elemzések a „repülő egyetemekről”, az ottani néhány oktatói pozíció kvázi formalizálódásáról, de arról még nem, hogy az egyes tudományos intézmények kis szakmai csoportjai mennyiben jelentették egy igazi posztgraduális képzés előképét...). Arról sem rendelkezünk igazi kutatásokkal, hogy az összes társadalomtudományi műhelyt, ill. tudóst beleszámítva tényleges jelentőségében mekkora volt a nem hivatalos tudomány a hivatalos tudományhoz képest...

A kandidátusok a régi rendszerben állandó illetményt kaptak, mely a nyolcvanas években fokozatosan veszített értékéből, s a kilencvenes években eltűnt. Az illetmény – mint minden járadék – a járadék adományozóját, „a tudománypolitikai ágazatot” a „szocialista munkaerőpiac” szereplőjévé tette, azaz a tudománypolitika ezzel egy virtuális másodállást biztosított a tudományos minősítetteknek, akkor is, hogy ha pályájukat nem tudományos intézményben, hanem az iskolában, az iparban vagy a közigazgatásban folytatták. Nem tudjuk pontosan, hogy e pénz milyen szerepet játszott a felsőoktatásban és tudományos szférában dolgozók jövedelemszerkezetében, ténylegesen kialakuló életstílusában, mint ahogy azt sem, hogy mennyire segítette elő – komolyabb honoráriumokkal nem támogatott – tudományos szakkönyvek születését.

6 Noha az, hogy egy szakmailag illegitim testület felülírja egy szakmai testület döntését, kifejezetten antidemokratikusnak számít, mindez demokratikus keretek között is megtörténik: már a rendszerváltás utánról is tudunk több esetet, amikor nemzetközi hírvilági bölcsezdokensek egyetemi tanári pályázatát a többségében nem bölcsezsékből álló egyetemi tanács vétőzta meg – kivétel nélkül az adott egyetemi tanács többsége számára ellen-szenvesnek minősített politikai értékrendjük, közéleti aktivitásuk alapján.

Ebben a szélesebb értelmezési keretben talán nagyobb jelentőséget kap – rátérve immár konkrét elemzésünkre –, hogy az MTA TMB által működtetett tudományos képzésben minden megtalálható, amit egy *képzési rendszerben* egyáltalán elemezni érdemes:⁷ a rendszerbe bekerülők belépési szelekciójának át, melynek az előzetes tanulmányok mérlegelése éppúgy része volt, mint a szakmai, munkahelyi és politikai ajánlások mérlegelése, a paradigmák közötti alku éppúgy része volt, mint a konkrét – a képzést ténylegesen lebonyolító – akadémiai és felsőoktatási intézmények egyensúlya. A témaválasztások befolyásolásával éppúgy tudománypolitizálni lehetett, ahogy a témavezetők felkérésével-kijelölésével. A felkészülési szakaszban a jelölt kaphatott MTA ösztöndíjat vagy részesülhetett munkahelyi támogatásban, vagy egyszerűen munkaidő-kedvezményben. Ezek odaítélése is külön tanulmány tárgya lehetne. Tudományszakonként – és persze a történelmi időben – változó volt, hogy a saját kutatásokon alapuló disszertáció-védés előfeltételeként szolgáló szakmai és általánosan kötelező (politikai-világnézeti) vizsgák súlya és szelekciós potenciálja mekkora volt. A nyelvvizsga kötelezősége is jelentős szelekciós potenciállal rendelkezett, különösen azokban a tudományágakban, ahol a kor tudományos normái megelégedtek a magyar nyelvű szakirodalom felhasználásával, illetve ahol a külföldi szakirodalom használatát nem indokolta az orosz nyelv használatát – ez esetekben a kötelező orosz alapfokú nyelvvizsga is valódi terhet jelentett.

A folyamat elemezhetősége lényegesen meghaladja a kortárs európai és amerikai PhD iskolákét éppúgy, mint a későbbi magyar PhD iskolákét, hiszen a továbbképzési döntések egycentrumúak voltak. Az egyetemekhez kötődő PhD iskolákban az esetek nagy részében „természetesen” adódik, hogy egy-egy doktorjelöltnek ki a témavezetője, ill. ki fogja vizsgáztatni – hiszen egy egyetemen egy-egy témában csak kevés vezető oktató legitím – ez az országos tudományos piacról válogató MTA TMB esetében nyilvánvalóan másképpen volt. Az egyetemi PhD iskolák hatalmi viszonyai felülírhatják ugyan az intézményen belüli főnök-beosztotti viszonyokat, de a munkahelyi főnökével (pl. egy PhD-védés során) konfliktust vállaló beosztott oktató értelemszerűen többet kockáztat, mint aki nem munkajogilag, csak tudománypolitikailag és szimbolikusan állt függésben a tudományos minősítő bizottság uraitól. A PhD iskolák egymással is

7 A tanulmány beilleszkedik egy nagyobb kutatási tervbe, lásd: Nagy 2007.

versenyben állnak, melynek fontos eleme lehet a kibocsátott PhD-sok száma – a TMB-t (hiszen egy volt belőle az országban, nem kellett versengenie) ez a szempont nem érintette.

A tudományos minősítés rendszeréről tehát több könyv megírására elegendő adat tárható fel. Jelen tanulmány egyetlen szegmenst kíván kiválasztani – a tudományos továbbképzési folyamatban részt vettek rekrutációjának törvényszerűségeit kívánjuk elemezni. Forrásunk – melyet nagyobb terjedelem esetén egyéb adatbázisok segítségével kontrollálnánk is – egy 1998-s, teljes körűnek szánt KSH felvétel.⁸ A felvételben természetesen megkérdezték a fokozattal rendelkezők születési évét, a fokozat megszerzésének időpontját, illetve a korábbi tanulmányokat is. Így *háromféle értelemben vett történelmi idővel számolhatunk*:

1. A kandidátusi fokozat szerzése az egyes születési kohorszokban. A továbbképzés optimális ütemét számolva – nappali szakon befejezett egyetem után azonnal megkezdhető a tudományos továbbképzés – egészen az 1970-ben született kohorszig értelmes adatot kaphatunk. S ha azt feltételezzük, hogy az 50-es években a nyugdíjba lépést megelőző előléptetésben reménykedő személyek ambicionálhatták a tudományos továbbképzésbe való bekapcsolódást, akkor a századfordulón született nemzedékig tekinthetünk vissza. A tömeges fokozatszerzés szociológiai valósága szempontjából valójában az első világháború végétől a 60-as évek közepéig, végéig született nemzedékek tudományos szocializációjának történetéről van szó.

2. A kandidátusi fokozat szerzése az egyes történelmi időszakokban. A kandidátusi rendszer négy évtizede értelemszerűen leképezi a pártállami tudománytörténet, a pártállami értelmiségpolitika négy évtizedét. Látni fogjuk, hogy az 50-es évekről lényegesen kevesebb adatunk van, a történelmi idősor tehát leginkább a Kádár-korszakra és a rendszer-váltásra nézve elemezhető.

3. A kandidátusi fokozat megszerzése az egyének életidejében, személyes történetében is strukturáló jelentőségű. Nem túlzás kijelenteni, hogy – mivel a modern történetírás az életutak történetét önálló kutatási kérdésnek tekinti – nemcsak szociológiailag, de történelmileg is értelmes elkülöníteni azokat a csoportokat, amelyek fiatalon, középkorúan vagy pályájuk megkoronázásaképpen szereztek meg a kandidátusi fokozatot.

Az elemzés fő vonala természetesen a 2.-hoz, a szorosabban vett történelmi időhöz kapcsolódik, az egyes évtizedekben végzeteket hasonlítjuk össze egymással. Az idősor finomabb érzékeltetése céljából *minden esetet kétszer veszünk számításba*, így pl. az 1965-ös jelzésű kandidátus csoport az 1960 és 1969 között fokozatot szerezettek, az 1970-es csoport viszont az 1965 és 1974 között fokozatot szerezettek mutatja.⁹ (lásd: 1. táblázat A oszlop)

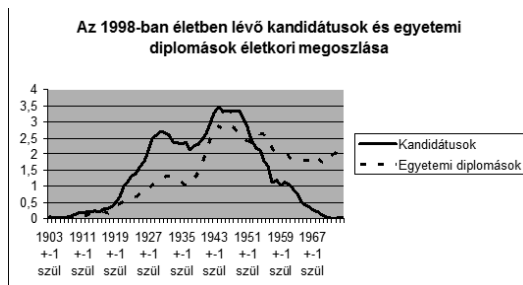
Az 50-es és 60-as években végzett csoportok méretét természetesen a mortalitás már igen erősen befolyásolja. Ezért e számokat arra nem érdemes használni, hogy az egyes évtizedeket a szerint minősítsük, hányan szereztek akkor tudományos fokozatot. (Ehhez hivatalos adatokat fogunk majd használni). Viszont az egyes történelmi időpontokra minősíteni tudjuk a tudományos fokozat *társadalmi ritkaságát* s ezzel értékét – legalábbis abban az iskolázott népességben, mely egyáltalán látja és számon tartja a „tudósok” és a „többi értelmiségi” közötti különbséget.

E minősítéshez először azzal a feltevéssel élünk, hogy az adatfelvétel pillanatában életben lévő egyetemi diplomásokra a mortalitás szabályai lényegében ugyanúgy hatnak, mint a minősítettekre. Először „nyers” adatként megvizsgáljuk, hogy az egy meghatározott pillanatban (1998-ban) életben lévő egyetemi diplomások és kandidátusok hogyan oszlanak el az egyes születési csoportokban. (lásd grafikon)

8 1998-ban a hagyományos egycentrumú tudományos minősítés folyamata gyakorlatilag lezárult, hiszen 1993 után az új akadémiai törvénynek és felsőoktatási törvénynek megfelelően már nem lehetett belépni az akadémiai továbbképzés rendszerébe. Az utolsó – évekkel korábban elindult – védések erre az időre zömében lefutottak. Kandidátusi fokozat kiadására a 2000-s években már csak abban a különleges esetben került sor, amikor valaki – évtizedekkel korábban külföldön, mégpedig szocialista országban szerzett – tudományos fokozatát kívánta elismertetni, s erre a nemzetközi szerződések kötelezték az akadémiát.

9 Ez technikailag azon a módon történt, hogy az adatbázisban képeztünk egy változót, mely az 1960–1969-ben végzetek esetében az 1965-ös értéket, az 1970–1979-ben végzetek esetében az 1975-ös stb. értéket kapta. Ezt az adatbázist „tudos98A” néven elmentettük, majd az eredeti adatbázist ismételtelen megnyitva ugyanazon a néven képeztünk egy olyan változót, mely az 1965–1974 között kandidáltakhoz az 1970-es, az 1975 és 1984 között kandidáltakhoz az 1980-as értéket rendelte. Ezt az adatbázist tudos98B néven mentettük el, majd a két adatbázist egyesítettük. A közölt táblázatokban az 1955-ös csoport lesz az első és az 1990-es csoport az utolsó.

Tehát nem vezet lényeges torzításhoz, hogy az 1950-es évekbeli diplomáscsoportokat az 1950-es évekbeli minősített csoportokkal, az 1960-as évekbeli diplomás csoportokat az akkor minősített csoportokkal hasonlítjuk össze.

Az első megfigyelésünk, hogy az 1918 után született generációk – tehát akik a korai 50-es években már egyetemet végeztek lehettek – egyre növekvő arányát jelentik az 1998-ban életben lévő kandidátusoknak. Az olló egészen az 1930-ban születettekig nyílik az egyetemet végzettekhez képest. Ezt követően *mindkét görbe* immár közel párhuzamosan lefelé indul. Az 1935 után született nemzedékben ismét mindkét csoportban növekedés kezdődik, de úgy, hogy az egyetemet végzettek görbéje meredekebb. A két görbe egyszerre éri el a legmagasabb értéket és nagyjából ugyanaddig marad ott. A kandidátusok között az 1943 és 1950 között születettek évente több mint 3 százalékot tesznek ki, a diplomások pontosan ugyanezen évfázatai a diplomások között több mint 2,5%-ot jelentenek évenként. Erre az összesen 8 születési esztendőre esik a kandidátusoknak több mint a negyede, a diplomásoknak több mint egyötöde. Az ötvenes években született kohorszok a kandidátusoknak immár egyre kisebb arányát teszik ki, ellentétben a diplomásokkal, akiknek körében az egyes évfolyamok 2-2%-ot majdnem stabilan kitesznek.

Nem egyszerűen arról van tehát szó, hogy a kandidátusok *azért és annyival* idősebbek, mint az egyetemi diplomások, amennyivel a kandidátussá válás hosszabb tanulmányi időt igényel, mint az egyetemi diplomássá válás, hanem a kandidátusi fokozat megszerzésének az egyes nemzedékek életében láthatóan eltérő szerepe volt. Különösen figyelemreméltó, hogy az 1950 és 1960 között születettek, noha egyetemi diplomájuk megszerzésekor bekapcsolódhattak volna a tudományos továbbképzés folyamatába, valamely okból egyre kevésbé tették ezt.

Másodszor egyszerű átlagszámítással megállapítottuk, hogy az egyes történelmi időpontokban át-

lagosan hány éves életkorban szereztek kandidátusi fokozatot. Ez látható a D oszlopban. Látható, hogy az *évek előrehaladtával ez folyamatosan nő*. (Ennek okaira később visszatérünk).

Ezután megkonstruáltuk a kandidátusi fokozat szerzésre egyáltalán esélyes *potenciális népességet*, mégpedig úgy, hogy egy 98 ezer fős lakossági mintából (NPT-98000)¹⁰ leválogattuk az egyetemi diplomásokat, majd korcsoportokat formáltunk belőlük. Minthogy az 1960-körül (+öt esztendőben) kandidálók átlagosan 35 évesek, kiválasztjuk azokat, akik 1960 körüli években (+5 évben) voltak 35 évesek. Ez a 261 fős egyetemi diplomás csoport lesz az 1960 körül minősített 304 tudósunk kontrollcsoportja. (lásd C oszlop) Ezt elvégezzük minden egyes csoporttal kapcsolatban.

A két oszlopot összevetve 0,91-es korrelációt kapunk, azaz *ahogy emelkedik az egyetemi diplomások száma, úgy emelkedik a tudományos továbbképzésbe felvettek száma is*. Ez azonban *nem* jelenti azt, hogy az esélyek ne változnának. Minthogy a 98000-s minta a felnőtt népességnek mintegy 1/80-adát jelenti, a minta megfelelő évfázataiban talált egyetemi diplomások számát 80-nal megszorozva kaptuk meg azt a népességet, amely a tudományosan minősítettek vélhető bázisát jelenti. Ennek alapján mondhatjuk, hogy míg az 1950-es években legfeljebb minden századik megfelelő korú egyetemi diplomás kerül a tudományosan minősítettek közé, addig az 1960 körül fokozatot szerzetteknel minden 68., az 1965 körül fokozatot szerzetteknel minden 65., az 1970 körülieknel minden 48., az 1973 körülieknel minden 43. Ez azt jelenti, hogy a Kádár-korszak első felében *egyre nőtt* annak esélye, hogy egy egyetemi diplomás személy tudományos fokozatot szerezzen. *A tudományos képzés fokozatosan nagyüzemmé vált*.

10 A TÁRKI adatbankban a következő 1997 és 2003 közötti omnibusz felvételek ezek: TDATA-D27; TDATA-D29; TDATA-D30; TDATA-D31; TDATA-D77; TDATA-D58; TDATA-D63; TDATA-D72; TDATA-D73; TDATA-D74; TDATA-D85; TDATA-D89; TDATA-E09; TDATA-D93; TDATA-D94; TDATA-D95; TDATA-D96; TDATA-D97; TDATA-E07; TDATA-D48; TDATA-E08; TDATA-E14; TDATA-E35; TDATA-E36; TDATA-E16; TDATA-E18; TDATA-E21; TDATA-E23; TDATA-E24; TDATA-E26; TDATA-E29; TDATA-E32; TDATA-E37; TDATA-E46; TDATA-E95; TDATA-E98a; TDATA-E98b; TDATA-E98c; TDATA-F06; TDATA-E50; TDATA-E54; TDATA-E57; TDATA-E61; TDATA-E76; TDATA-E78; TDATA-E82; TDATA-E84; TDATA-F17; TDATA-F56; TDATA-F59.

A korszak második felében viszont az egyetemi diplomások arányának növekedése gyorsabb, mint a fokozatszerzés növekedése: 1980-ban már csak minden 50, 1985-ben minden 60. személynek van esélye tudományos fokozatot szerezni. A tény, hogy az 1990-es megfigyelési időpontban ismét minden 48. személynek van esélye tudományos fokozatot szerezni, egy ellentmondásos folyamatot tükröz – az 1990-es évek elején az „utolsó pillanatban” sokan megszerzik a tudományos fokozatot, hogy ne kelljen a PhD-zés lényegesen iskolásabb útjára lépniük.

A fokozatszerzési életkor kitolódását legjobban azzal érzékeltethetjük, hogyha három csoportra osztjuk a népességet, megszerzési életkor szerint. Az ötvenes és korai hatvanas években 10% alatt maradt azoknak az aránya, akik 44. életévük után szereztek tudományos fokozatot, ez 1970-re már a fokozatot szerzők negyedét, 1980-ra harmadát, 1990-re pedig több, mint kétötödét jellemzi. Az sem érdektelen, hogy kifejezetten fiatal korban

mít fiatalnak. Ez esetben 37 éves korig kúszik fel a határ. Ebben a tágabb értelemben fiatalon az 1955 körül fokozatot szerzők négyötöde, az 1980 körül fokozatot szerzők harmada, az utolsó csoport mindössze negyede kap kandidátusi fokozatot. A korszak nagy részében tehát arról van szó (ez különösen az első korcsoportosításból látható) hogy a közvetlen diplomaszerezés utáni kandidátusi fokozatszerzési folyamat időben felfelé tolódik, s egyre markánsabb lesz, hogy a középnemzedék dominálja azt. Ahogy a tudományos fokozat mindinkább elvárásává válik a tudományos és felsőoktatási vezetői pozíciók betöltésekor, úgy válik mind fontosabbá, hogy a már „vezetői korba értek” megszerezzék azt, hogy utolérjék azon nemzedéktársaikat, akik már 5-15 évvel korábban fokozatot szereztek. Az utolsó időszakban – nyilván összefüggésben a rendszerváltással, sokan még inkább szükségesnek érzik a tudományos fokozat megszerzését, így (történelme során először) az idősebb nemzedékből épp annyian szereznek kandidátusi fokozatot, mind a középnemzedékből,

1. táblázat Kandidátusi fokozatszerzés az egyetem után

Megfigyelt csoport	Létszám	Egyetemi diplomások a 98000-es mintában	A kandidátusi fokozat megszerzésének életkora	A kandidátusok és a diplomások csoport – C*80 – aránya
A	B	C	D	E
1955	156	200	32,9	103
1960	304	261	35,4	69
1965	500	351	38,2	56
1970	720	436	39,7	48
1975	860	469	40,5	44
1980	1002	627	41,4	50
1985	1188	899	42,0	61
1990	1724	1029	43,0	48

hányan jutnak tudományos fokozathoz. Két csoportosítást is alkalmaztunk ennek érzékeltetésére. Az első csoportosításban a 35 év alattiak kerülnek a fiatal kategóriába, egyrészt mert a 35. életévhez számos társadalmi elvárás, családi szokás is kötődik, illetve mert bizonyos tudományos ösztöndíjakat csak 35 éves korig lehet megpályázni, vagy mert az OTKA kifejezetten védett keretet biztosított a 35 év alatti pályázók részére. A táblázat azt mutatja, hogy a kandidátusi fokozat kiadásának kezdetén kétharmad felett volt a fiatalok aránya, de ez hihetetlenül gyorsan 50%-ra esett vissza s csak a nyolcvanas-kilencvenes években stabilizálódott 13-14%-on. A másik csoportosítási lehetőség abból indul ki, hogy a fokozatot szerzők életkorban „alsó” harmada szá-

s ezért a középnemzedéken belüli fokozatszerzők aránya még csökkenésnek is indul.

A rendszer növekményes természetére egy példa: a század első harmadában született népességhez tartozók közül az ötvenes évektől a hatvanas évek közepéig – adatbázisunk szerint – 353-an kerülnek be a kandidáltak közé.¹¹ A következő évtizedben egyetlen évtized alatt ugyanezekből az évjáratokból további 558 fő került be – míg a fiatalabb évjáratokból csak 143 fő. Példának okáért az 1928 körül születettek (+2 esztendő) már az 1955 és 1964 között fokozatot szeretteknek is a legnagyobb csoportját alkották (133 fővel), de a következő évtized-

11 Ez esetben nem a „megduplázott” hanem a tényleges szám szerint.

ben is ők maradtak a legnagyobb csoport 199 fővel. S noha 1975–1984-es szakaszban már messze nem ők a legnagyobb csoport, de a körükből kikerült 105 fő összemérhető nagyságrend a húsz évvel fiatalabbakkal (akik 152-n vannak.) Az új belépők számának növekedése a fiatalabb nemzedékből nyilvánvalóan egy „sarkunkban a fiatalok” életérzést hoz létre, mely elnyújtott posztgraduális „beiskolázást” hoz létre.

Az egymást követő generációkban – ez önmagában valószínűleg senkit nem lep meg – a nők aránya

Ez a jelenség összefüggésben lehet azzal, hogy az általában növekvő életkor azt sejteti, hogy a már pályán lévők legitimációs törekvése játszik szerepet a kandidátusi fokozat megszerzésében, s a nők, minthogy előbb mennek nyugdíjba, s kevesebb köztűk a vezető, az életkor előrehaladtával kevésbé érdekeltek ebben, mint a férfiak.

A doktorálók társadalmi hátterére vonatkozóan a legközvetlenebb adat az apa foglalkozása, melyre az adatbázisban két adat is van, azaz a megkérdezett két foglalkozást nevezhetett meg. A foglalkozásokat többféle módon szokták csoportosítani. Először az-

2. táblázat A kandidátusi fokozatot szerzők életkora

N	Első korcsoportosítás			Az első két korcsoport más-féle felosztása		
	-34 éves	35-43 éves	44-éves	-37 éves	38-43 éves	
1955	155	69,0%	25,8%	5,2%	83,9%	11,0%
1960	304	50,0%	41,8%	8,2%	69,1%	22,7%
1965	495	28,1%	56,0%	16,0%	48,1%	36,0%
1970	708	19,9%	55,2%	24,9%	38,1%	37,0%
1975	843	18,9%	50,1%	31,1%	36,7%	32,3%
1980	984	15,5%	51,4%	33,0%	34,6%	32,4%
1985	1163	13,1%	52,4%	34,6%	29,5%	35,9%
1990	1702	14,0%	43,7%	42,3%	25,0%	32,7%

olyamatosan növekszik. Annak eldöntéshez, hogy az egyes korszakokban mennyiben beszélhetünk a nők hátrányáról a tudományos fokozatszerzésben, és mennyiben jelenti az indító feltételek különbözőségét, egy további számításra van szükségünk. A minősítettek kibocsátó egyetemi diplomáscsoportok nemi arányait megvizsgáltuk. 1960 körül kandidáló nők fokozatszerzési esélyhátránya akkor lenne zérus, hogyha hasonlóan az egyetemi diplomások arányához a kandidálók 27% a nő lenne. Mivel azonban nem annyi, csak 7,6% a nők aránya, ez azt jelenti, hogy a Kádár-korszak kezdetén a nők még 3,6 szoros esélyhátrányban voltak. (lásd 3. táblázat H oszlop). Ez a hátrány a rendszerváltásig másfélszeresre csökken. *Nemcsak arról van tehát szó, hogy a nők felsőoktatási részvételének növekedése növeli a tudományos fokozatszerzés valószínűségét, hanem arról is, hogy a tudományos fokozatszerzés fokozatosan felveszi az összes többi oktatási fokozatnál megfigyelt tulajdonságot: minél inkább kiterjed, annál magasabb benne a nők aránya.*

A Kádár-korszak elején a nők lényegesen fiatalabban szerzik meg a tudományos fokozatot (lásd 3. táblázat J oszlop) ez a Kádár-korszak közepére eltűnik. Az időszak végén ez ismét növekedni kezd.

zal a feltevésével éltünk, hogy az apai foglalkozásokat rétegző¹² mutatók közül a gyermek tudóssá válását leginkább az adott foglalkozás körében szokásos iskolai végzettség befolyásolja, sokkal kevésbé a jellegzetes jövedelem, vagyoni helyzet, vagy társadalmi presztízs.

Ez alkalommal tehát célszerűnek tartottuk, hogy ne a foglalkozásokkal kapcsolatos össztársadalmi vélemények, vagy jövedelmi helyzet szerint alkossuk meg a foglalkozások rangsorát, hanem iskolai végzettség szerint. Ehhez egy mutatószámot kell alkotnunk, amivel az apák foglalkozását minősítjük. Minthogy jelenleg az apák foglalkozása érdekel, leszűkítettük a 98 ezres adatbázist az 1940 előtt születettekhez. Megvizsgáltuk az egyes foglalkozásokhoz tartozók iskolázottsági összetételét. Minden

12 a foglalkozások minősítésének célja, hogy a foglalkozásokat elhelyezzük valamiféle skálán, eleve figyelmen kívül kell hagynunk azokat az operacionalizációkat, melyek funkcionista vagy organikus társadalomelméletekből indulnak ki, s eleve csak azok az operacionalizációk jöhetnek szóba, melyek a társadalmat – foglalkozás szerint is – hierarchizálnak látják, s megkülönböztetnek „felsőbb” és „alsóbb” társadalmi csoportokat.

foglalkozáshoz (minden FEOR¹³ számhoz) egy 0 és 1 közötti számot rendeltünk hozzá, mely azt mutatja, hogy az adott foglalkozáshoz tartozók körében a teljes népességben mekkora arányban találunk egyetemi diplomásokat. Ezáltal a foglalkozásváltót *lineáris* alakítottuk, minden foglalkozás értéke annyi lesz, amennyi az adott foglalkozást betöltők körében az egyetemi diplomások aránya.

Ez érték segítségével a különféle csoportok (pl.: az 1960-as években kandidáltak, az 1940-es években születettek, a nők, a történelemből kandidáltak stb.) apáinak „átlagos foglalkozási pozícióját” kiszámíthatóvá tehetjük! *Minél magasabb* ez a szám annál inkább jellemző, hogy a *társadalmi piramis* tejeéhez tartozó foglalkozások köréből rekrutálódnak a leendő tudósok.

Azután minden foglalkozáshoz egy 0 és 1 közötti számot rendeltünk hozzá, mely azt mutatja, hogy az adott foglalkozáshoz tartozók körében a teljes népességben mekkora arányban találunk középiskolai vagy annál magasabb végzettségűeket. *Minél*

ütemében mindig és mindenhol jellemző, hogy a felsőoktatásba kerülnek olyan nem egyetemi diplomás csoportok gyermekei, akik tulajdonképpen *azzal őrzik meg* családjuk társadalmi státuszát, hogy az egyetemi diplomások körébe kerülnek – ehhez a meritési bázishoz képest számított elitjellegéről szól az első szám. Másfelől bizonyos történelmi korszakokban inter- vagy intragenerációs mobilitás során az is jellemzővé válik, hogy nem státuszmegőrzés, hanem *tényleges előrelépés* történik az egyetemi ill. posztgraduális diploma szerzése révén. Erről informál a második szám.

Ezt követően kiszámoljuk, hogy az egyes évtizedekben kandidátusi fokozatot szerzett személyek apáinak iskolázottsági presztízse mennyi. Ez a szám csak alig ad értelmezhető eredményeket, hiszen a kandidálók korösszetétele gyorsan változik, s nyilvánvaló, hogy egy fiatalemberre – aki azonnal egyetem után vág bele a tudományos továbbképzésbe – az apa foglalkozása egészen más befolyást gyakorol, mint egy középkorúra, aki tulajdonképpen

3. táblázat A tudományos fokozatszerzés és a nők

Megfigyelt csoport	Létszám	A nők aránya a minősítettek között	A nők aránya a megfelelő korú diplomások között	A nők hátránya	Nők életkora	Nők és az átlag különbsége
A	B	F	G	H	I	J
1952	52	7,7	26,5	3,4		
1955	156	10,9	26,0	2,4	31,9	0,9
1960	304	7,6	27,1	3,6	32,9	2,5
1965	500	8,2	24,8	3,0	38,1	0,1
1970	720	11,0	23,6	2,1	39,7	0,0
1975	860	12,1	24,1	2,0	40,5	0,0
1980	1002	14,7	29,8	2,0	41,3	0,0
1985	1188	19,5	33,7	1,7	41,6	0,5
1990	1724	23,4	35,8	1,5	42,6	0,5

alacsonyabb ez a szám annál inkább jellemző, hogy a tudományos elitben is előfordulnak a *társadalmi piramis aljáról* jövők.

Noha mindkét számítás az iskolázottsági tengelyen való megoszlásról szól, mégis alapvetően kétféle dolgot jelent. A felsőoktatás bővülésének

intragenerációs mobilitás gyanánt fogja megszerezni a tudományos fokozatot, akit sokkal inkább saját karrierje során felhalmozott kapcsolati tőkéje, felmerülő szükségletei, munkahelyi kihívásai indítanak el a tudományos továbbképzés útján.

Az egyetemet végzett apák feltehető aránya az ötvenes és hatvanas években stabil marad, majd radikálisan emelkedni kezd. A 60-as évek tömegesedése közben átmenetileg némiképp nyitja a kaput az alsó iskolázottsági és társadalmi csoportból származók számára, de a későbbiekben az ő arányuk együtt csökken a felső csoportokból érkezők arányá-

13 A Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszerében bekövetkezett kisebb változásokat az adatbázisban átvezettük. A közel 100000-s aggregátumban 69790 személyre nézve van érvényes FEOR adat. <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10105.xls>, <http://nagypetertibor.uni.hu/10106.xls>

4. táblázat

	SKALA 1940 ELOTT. egyetariy	SKALA 1940 ELOTT. kozepiskariy	Nők SKALA 1940 ELOTT. egyetariy	Nők SKALA 1940 ELOTT. kozepiskariy
1955	22,09	53,18	17,77	72,88
1960	22,66	50,77	23,37	59,15
1965	22,16	45,70	24,95	42,44
1970	26,00	51,92	26,85	46,09
1975	28,79	57,82	28,72	55,13
1980	35,19	62,41	31,17	56,72
1985	39,34	67,97	41,84	76,35
1990	43,96	76,84	52,22	82,54

nak emelkedésével. A lányok apáinak vélelmezhető egyetemvégzettsége – egészen az utolsó nemzedékig nem lényegesen magasabb a fiúkénál. Viszont úgy az 1950-es és 1960-as években, mint az időszak végén igaz, hogy a társadalmi piramis aljáról sokkal inkább érkeznek fiúk, mint lányok.

Irodalomjegyzék

- A közhivatalnok szembesült a kutatóval. Beszélgetés Török Ádámmal, a közgazdaság-tudomány doktorával. *Magyar Tudomány*, 2000. 45. (108. évf.) 2:192-199.
- Angelusz Róbert – Bakodi Erzsébet – Falussy Béla – Tardos Róbert 1999 Akadémiai fokozattal rendelkeznek. *Magyar Tudomány*, (44. évf.) 4:424-432.
- Barakonyi Károly 2000 A korszerű felsőoktatási menedzsment kiépítése. *Educatio*, (9. évf.) 1:27-42.
- Barakonyi Károly 2004 Egyetemek irányítása: a középkori egyetemről a Bologna-folyamatig. *Magyar Tudomány*, 50. (110. évf.) 4:513-526.
- Barnes, Barry – Bloor, David – Henry, John 2002 *A tudományos tudás szociológiai elemzése*. Osiris, Budapest.
- Bazsa György 2004 21. századi műveltségkép felsőoktatási tükrében. *Educatio*, (13. évf.) 2:267-278.
- Becher, T – Kogan, M. 1992 *Process and Structure in Higher Education*. London/New York: Routledge.
- Bencze Gyula 2006 H-index: egy új javaslat az egyéni tudományos teljesítmény értékelésére. *Magyar Tudomány*, (167. évf.) 1.
- Bencze Gyula 2002 TDK: önképzés, tudományos utánpótlásnevelés vagy verseny? *Magyar Tudomány*, 47. (108. évf.) 7:969-971.
- Bencze Gyula 1999 Tudományos ismeretterjesztés – tudományos színvonalon. *Magyar Tudomány*, (44. évf.) 6:757-760.
- Berényi Dénes 1999 A magyar tudomány a világversenyben. *Magyar Tudomány*, (44. évf.) 12:1414-1422.
- Berényi Dénes 2003 A tudomány jövője az Európai Unióban. *Debreceni Szemle*, (10. évf.) 4:571.
- Berényi Dénes 2000 A tudományos közösség párbeszéde a társadalommal. *Debreceni Szemle*, (8. évf.) 2:255.
- Bourdieu, Pierre 1988 *Homo academicus*. (translated by Peter Collier). Stanford University Press.
- Bíró Judit – Székelyi Mária 1996 A tudomány újjáépítése, 1945–1950. *Szociológiai Szemle*, 3-4:81.
- Bourdieu, Pierre 2005 *A tudomány tudománya és a reflexivitás. A College de France 2000–2001. évi előadás-sorozata*. Budapest, Gondolat.
- Bukodi Erzsébet 1998 *A tudományos fokozattal rendelkezők*. Budapest: KSH
- Clark, Burton R. 1983 *The Higher Education System. Academic Organization in Cross-National Perspective*. Berkeley/Los Angeles/ London: University of California Press.
- Czakó Erzsébet 2006 Tehetséggondozás az egyetemi oktatás hagyományos keretei között. *Magyar Tudomány*, (167. évf.) 2:230-234.
- Csányi Vilmos 2007 Tudományteremtő géniusz. *Magyar Tudomány*, (167. évf.) 4:535-536.
- Enders, J. 2001 *Academic Staff in Europe: Changing Contexts and Conditions*. Westport, Conn./London: Greenwood Press.
- Endreffy Zoltán 1999 A katolikus egyetemokről. *Világosság*, (40. évf.) 8-9:115-122.

- Fábrí György 2007 A két kultúra és a harmadik: természettudomány, bölcsészet a médiakommunikációban – a Mindentudás Egyeteme tapasztalatai alapján. *Magyar Tudomány*, (167. évf.) 2:183-189.
- Fábrí György 2002 Az Akadémia és a Mindentudás Egyeteme. *Világosság*, (43. évf.) 10-12:8-14.
- Fábrí György 2006 Az egyetemek és az MTA reformja. *Magyar Tudomány*, (167. évf.) 10:1266-1268.
- Farkas János 1982 *A tudomány társadalmi lényege*. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó.
- Farkas János 2002 *Információs- vagy tudástársadalom?* Akadémiai, Bp.
- Farkas János 1994 *Pörlekedő tudáseméletek*. BME, Bp.
- Fehér Márta 2004 Historia magistra scientiae? A tudománytörténet-írásról. *Magyar Tudomány*, 49. (111. köt.) 11:1246-1251.
- Forray R. Katalin – Polónyi István 2001 Mindig a másik oldalon. *Educatio*, (10. évf.) 1:103-109.
- Gazda István 2007 A tudományos és a műszaki elit a két világháború közötti Magyarországon. *Rubicon*, (18. évf.) 4-5:110-114.
- Gieryn, Thomas F. 2006 Határmunkálatok és a tudomány elhatárolása a nem-tudománytól: feszültségek és érdekek a tudósok szakmai ideológiáiban. *Replika*, 54-55:173-194.
- Glatz Ferenc 2002 Akadémia és tudománypolitika a volt szocialista országokban 1922–1999. *Magyar Tudomány*, 47. (108. évf.) 4:494-506.
- Glatz Ferenc 2004 *Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországon*. Bp, MTA.
- Hargittai István 2007 MTA-egyetem: támogatott kutatócsoportok 2007–2009–(?)2011. *Magyar Tudomány*, (167. évf.) 5:652-655.
- Havas Eszter 2004 „A tanárképzés az egyetemen periferiára szorított szakterület” /interjú a tanárképzés problémáiról/. *Educatio*, (13. évf.) 3:463-494.
- Héthelyi László – Juhász Gábor 1999 Jogállami megpróbáltatások: egyetemi oktatók a munkaügyi bíróság előtt. *Esély*, (10. évf.) 4:59-72.
- Horgas Judit – Ács Irén 2005 Faltól falig: A Magyar Tudományos Akadémia. *Liget*, (18. évf.) 4:68-71.
- Hrubos Ildikó 2005 A 21. század egyeteme: megújulási kényszerek, megőrzendő értékek. *Iskolakultúra*, (15. évf.) 2:120-123.
- Hrubos Ildikó 2002 Az oktatást kutató diplomás. *Educatio*, (11. évf.) 2:253-266.
- Hrubos Ildikó 2001 Felsőoktatás-kutatás a 21. században. *Magyar felsőoktatás*, 5-6:33-34.
- Hrubos Ildikó 2003 Filozófiaváltás az egyetemek gazdálkodásában I. *Magyar felsőoktatás*, 7:10-13.
- Huszár Tibor 1986 szerk. *A magyar értelmiség a nyolcvanas években*. Kossuth, Budapest.
- Huszár Tibor 1978 szerk. *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások*. Kossuth, Budapest.
- Huszár Tibor 1993 Tagválasztás az Akadémián és a tudás-elit (1920–1943). *Valóság*, (36. évf.) 2:20-38.
- Huszár Tibor 1995 *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949*. Budapest, Akadémiai.
- Jermy Tibor 1998 Az ezredvég tudományosságának rákfenéje – a pályázati rendszer. *Magyar Tudomány*, 43. (105. köt.) 9:1124-1128.
- Karady Viktor 2002 *A kolozsvári egyetem medicusai a magyar orvosi piacon (1872–1918)*. Educatio, (11. évf.) 2:237-252.
- Kárpáti József 2005 Az utolsó próbatétel: ítélet a Háttér Társaság kontra Károli Egyetem ügyben. *Fundamentum*, (9. évf.) 3:105-108.
- Kemény István – Kozák Gyula összeáll. *1971 A Csepel Vas- és Fémművek munkásai*. Társadalomtudományi Intézet, Budapest.
- Kemény István – Kozák Gyula összeáll. *1971 Pest megye munkásai*. Kossuth – Társadalomtudományi Intézet, Budapest.
- Kepecs József – Klinger András 1975 A felsőfokú végzettségük demográfiai adatai. *Szociológia*, 4:611-623.
- Kertesi Gábor – Köllő János 2006 Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle*, (53) 3:201-225.
- Kolosi Tamás 1987 A státusinkonzisztencia mérése. *Szociológia*, (17) 1:1-20.
- Kozma Tamás 2002 Homo academicus: in memoriam Pierre Bourdieu (1930–2002). *Educatio*, (11. évf.) 2:313-316.
- Kozma Tamás 2002 Iskolai műveltség. *Educatio*, (11. évf.) 4:658-661.
- Kozma Tamás 2006 *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Új Mandátum Kiadó, Bp.
- Kovács I. Gábor 2006 Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In: Kövér György szerk. *Zsombékok*. Osiris, Budapest.

- Kulcsár Rózsa 1990 A társadalmi-foglalkozási csoportok sorrendje a presztízshierarchiában. *Statisztikai Szemle*, június.
- Ladányi Andor 2006 A felsőoktatási politika négy éve. *Educatio*, (15. évf.) 1:40-54.
- Ladányi Andor 2007 *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára, 1890–1944*. Budapest, Gondolat.
- Ladányi Andor 1986 *Felsőoktatási politika 1949–1958*. Kossuth, Bp.
- Lakatos Imre 1999 A tudomány társadalmi felelőssége. (1970) *Magyar Filozófiai Szemle*, 1-3. On-line <http://epa.oszk.hu/00100/00186/0003/9913lakatos2.htm>
- Laki János 2007 A tudomány mint nyelv és mint kultúra. *Magyar Tudomány*, (167. évf.) 2:141-148.
- Lukács Péter 2001 Kutatás vagy politikaformálás? *Educatio*, (10. évf.) 1:94-102.
- Lukács Péter 1991 *Színvonal és szelekció*. Bp, Educatio.
- Marton János 2004 A tudomány és a metria. *Magyar Tudomány*, 49. (111. köt.) 6:788.
- Máté-Tóth András 1999 Vallástudományok és felsőoktatás. *Magyar Tudomány*, (44. évf.) 5:569-580.
- Molnárné Venyige Júlia 1980 Diplomások Magyarországon. *Statisztikai Szemle*.
- N. Szabó József 1999 Tisztogatások a magyar felsőoktatásban (1945–1946). *Magyar Tudomány*, (44. évf.) 8:977-989.
- Neave, Guy R. – Vught, Frans van 1991 *Prometheus Bound. The Changing Relationship Between Government and Higher Education in Western Europe*. Oxford/New York etc. Pergamon Press.
- Nyíri Kristóf 2000 A virtuális egyetem filozófiájához. *Liget*, (13. évf.) 2:35-48.
- Papp Zoltán 2004 A tudományos teljesítmény mérésének problémáiról. *Magyar Tudomány*, 49. (110.) 2:232-240.
- Papp Zoltán 2005 Az egyetemi oktatók előmeneteli rendszerének problémáiról. *Magyar Tudomány*, 50. (111.) 3:325-332.
- Pataki Ferenc 2002 Megfontolások a tudomány és a társadalom kapcsolatáról. *Magyar Tudomány*, 47. (108.) 4:507-514.
- Patkós András 2003 Kutatás és egyetem kapcsolata Európában és Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 48. (109.) 8:1025-1034.
- Percz László 2003 Az európai egyetem funkcióváltozásai. *Magyar Tudomány*, 49. (109.) 7:926-928.
- Polónyi István – Tímár János 2006 A sikeres felsőoktatás. Ábránd és valóság. Dokumentum-elemzés. *Educatio*, (15. évf.) 4:811-818.
- Polónyi István 2006 Az Akadémia diszkrét bája. *Beszélő*, (11. évf.) 10:39-46.
- Ropolyi László 2000 A tudomány a „szociális életvilágban”. A tudományfilozófia hermeneutikai és szociálkonstruktivista szemléletmódjának összevetése. *Replika*, 41-42:125-138.
- Sáska Géza 2006 A magyar liberális oktatáspolitikáról. *Beszélő*, (11. évf.) 6:62-70.
- Sáska Géza 2005 A műveltség, a kultúra és a tudás jelentésváltozatai. *Kritika*, (34. évf.) 7-8:21-22.
- Semjén András 2000 Az egyetemi szintű egészségügyi képzés helyzete és jövője: van-e „orvos-túltermelés” és szükség van-e emiatt központi intézménybezárássra? *Educatio*, (9) 1:159-168.
- Setényi János 2001 Politika és oktatáskutatás Magyarországon. *Educatio*, (10. évf.) 1:3-14.
- Solymosi Zsuzsa – Székelyi Mária 1987 Életút és származás. *Szociológia*, (17) 4:457-468.
- Szemerszki Marianna 2001 A neveléstudomány területén dolgozók véleménye a tudományos minőség mércéjéről és a kutatási infrastruktúra helyzetéről. *Educatio*, (10. évf.) 3:594-598.
- Szűcs Zoltán 1986 A diplomások foglalkozási és képzettségi struktúrája közötti eltérések okai. *Statisztikai Szemle*. December.
- Tamás Pál 1999 Magyar tudomány a nemzetközi könyvpiacra. *Magyar Tudomány*, (44. évf.) 10:1259-1263.
- Teichler, Ulrich 1988 *Changing Patterns of the Higher Education System. The Experience of Three Decades*. London, Jessica Kingsley Publishers. On-line: http://www.ipv.pt/millennium/Millennium21/21_4.htm
- Tigyi József 2006 Hol teremnek az akadémikusok? Az MTA tagjai számokban. *Magyar Tudomány*, (167.) 3:344-355.
- Treiman, Donald J. 1998 A foglalkozások presztízisének elmélete. In Róbert Péter szerk. A társadalmi mobilitás. *Új Mandátum*, Budapest.
- Varga Attila 2006 A diplomások munkával való elégedettségének néhány kérdéséről. In Utasi Ágnes szerk. *A szubjektív életminőség forrásai. Biztonság és kapcsolatok*. Bp. MTA PTI, 75-95.
- Varga Dóra 2006 Finomított felsőoktatási törvény. *Kritika*, (35. évf.) 2:17-18.
- Vinkler Péter 2004 Adalékok a tudománymetria néhány kérdésének megértéséhez. *Magyar Tudomány*, (49.) 6:789-793.

Vinkler Péter 1998 Miért szükséges az Akadémiai
Publikációs Adatbázis? *Magyar Tudomány*, 43.
(105.) 3:338-342.

Z. Karvalics László 2002 *Információ, társadalom,
történelem. Válogatott írások*. Typotex, Buda-
pest.